

Поліщук П. А.,
аспірант кафедри цивільного, нотаріального
та виконавчого провадження
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ УМОВ, ВІДПОВІДНО ДО ЯКИХ СПРАВИ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ, ПІДЛЯГАЮТЬ РОЗГЛЯДУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ В ПОРЯДКУ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена комплексному дослідженню окремих питань щодо визначення умов відповідно до яких справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення підлягають розгляду в цивільному судочинстві в порядку окремого провадження. Здійснено огляд законодавства, доктринальних підходів та матеріалів судової практики щодо встановлення фактів, що мають юридичне значення у судовому порядку. Встановлено коло умов, за якими справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення можуть розглядатись у цивільному судочинстві, а саме в окремому провадженні. В цивільному судочинстві в порядку окремого провадження відповідно до норм цивільного процесуального законодавства можуть розглядатись й інші факти, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб, якщо законом не визначено іншого порядку їх встановлення. Також необхідно зазначити, що у зв'язку з введенням воєнного стану в Україні виникла необхідність звернення осіб за захистом своїх прав пов'язаних з таким станом, що сприяло необхідності встановлення й інших юридичних фактів у судовому порядку. Таких, наприклад, як встановлення факту, щодо вимушеного переселення осіб, що відбулось саме внаслідок збройної агресії РФ тощо. Крім того на підставі норм законодавства та судової практики, а саме практики Верховного Суду, визначено, які юридичні факти не можуть розглядатись у цивільному судочинстві. Серед яких можна назвати справи про : встановлення факту перебування у полоні окупаційних органів; встановлення факту групи інвалідності та часу її настання, непридатності до військової служби з виключенням з військового обліку; факт підтвердження права на жите приміщення або на його обмін тощо. Отже, необхідно зазначити, що у цивільному судочинстві в порядку окремого провадження можуть розглядатись тільки факти, що мають юридичне значення відповідно до визначених умов, таких як: це повинні бути не просто юридичні факти, а саме факти, що мають юридичне значення із зазначенням мети його встановлення; встановлення факту не пов'язується з подальшим вирішенням спору про право (відсутній спір про право); якщо не має жодної іншої можливості встановити такий факт; якщо чинне законодавство не передбачає іншого позасудового порядку встановлення фактів, що мають юридичне значення.

Ключові слова: юридичні факти, факти, що мають юридичне значення, окреме провадження, розгляд справи, суд, заявник та заінтересовані особи, цивільне судочинство, цивільна юрисдикція.

Polishchuk P. A. On the conditions for the consideration of cases on establishing facts with legal significance in civil proceedings in a separate procedure

Abstract. This article presents a comprehensive analysis of the specific issues concerning the conditions under which cases for establishing facts that hold legal significance are subject to review in civil proceedings in a separate manner. The study reviews relevant legislation, doctrinal approaches, and judicial practice related to the judicial establishment of facts with legal importance. It identifies the scope of conditions that permit such cases to be considered in civil proceeding, specifically within a separate process. According to civil procedural law, other legal facts—those that influence the emergence, modification, or cessation of personal or property rights of individuals—may also be examined in civil proceedings if legislation does not prescribe a different method for their establishment.

Furthermore, due to the introduction of martial law in Ukraine, there has been a necessity for individuals to seek legal protection of their rights connected with this regime. This has created a need to establish additional legal facts through judicial process, such as the fact of forced displacement resulting from Russia's armed aggression. Based on legal norms and judicial jurisprudence—particularly the practices of the Supreme Court—it has been determined which legal facts are not subject to review in civil proceedings. Examples include

establishing the fact of detention by occupation authorities, the fact of disability group and its onset time, incapacity for military service with removal from military registration, or the fact confirming the right to a dwelling or its exchange.

Therefore, it must be emphasized that only those facts that meet specific conditions and possess legal significance can be considered in civil proceedings in a separate process. These facts must be actual, not merely legal, and their purpose must be clearly articulated; their establishment must be independent of any dispute over rights (i.e., no underlying controversy). Additionally, there should be no other means available to establish the fact, and current legislation must not envisage an alternative extrajudicial procedure for its establishment.

Key words: *legal facts, facts with legal significance, separate proceedings, case review, court, applicant and interested persons, civil proceedings, civil jurisdiction.*

Вступ. Цивільним процесуальним законодавством передбачений розгляд судом справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення в порядку окремого провадження та регулюються Главою 6 Розділу IV ЦПК України, однак не всі юридичні факти підлягають розгляду в такому порядку.

Під фактами, що мають юридичне значення як правило науковці визначають «обставини об'єктивної дійсності, з якими закон пов'язує певні юридичні наслідки (виникнення, зміну або припинення прав і обов'язків зацікавлених осіб)» [1, с. 113].

У юридичній літературі більшість науковців співвідносять поняття «юридичні факти» та «факти, що мають юридичне значення». Так, наприклад Т. Ц. Кашперської зазначає, що «...поняття «факти, що мають юридичне значення» та «юридичні факти» є тотожними правовими категоріями, адже юридичні факти завжди тягнуть виникнення, зміну чи припинення правовідносин (прав, інтересів та обов'язків), тобто і є фактами, що мають юридичне значення» [2, с. 34–35]. В. В. Комаров та Г. О. Світлична також ототожнюють вищевведені визначення та вважають, що «юридичні факти це конкретні обставини, які безпосередньо або опосередковано впливають на права та інтереси суспільства, держави, фізичних та юридичних осіб» [3, с. 174].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Наукові позиції щодо проблеми визначення умов звернення до суду у порядку окремого провадження щодо справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення займалися такі науковці як Ю. В. Білоусов, В. В. Комаров, Т. Ц. Кашперська, С. Я. Фурса, М. М. Ясинок та ін.

Виклад основного матеріалу. Щодо вирішення питання визначення юрисдикції справ

про встановлення факту, що має юридичне значення, то як зазначається в п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31.03.1995 року «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» «суди мають право враховувати норми законодавчих актів, якими передбачено не судовий порядок встановлення певних фактів або визначено факти, які в даних правовідносинах можуть підтверджуватися рішенням суду» [4].

Необхідно визначити, які саме юридичні факти підлягають встановленню в порядку цивільного судочинства. Суди мають права приймати заяви про встановлення юридичних фактів, що мають юридичне значення до розгляду в окремому провадженні при дотриманні певних умов, що визначені у п. 1 постанові Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31.03.1995 року «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення». Так, в порядку окремого провадження розглядаються справи про встановлення фактів, якщо: «згідно з законом такі факти породжують юридичні наслідки, тобто від них залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян; чинним законодавством не передбачено іншого порядку їх встановлення; заявник не має іншої можливості одержати або відновити загублений чи знищений документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення; встановлення факту не пов'язується з наступним вирішенням спору про право» [4].

Аналогічні умови Верховний Суд визначає у своїх постановках та зазначає, що «справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, належать до юрисдикції суду за таких умов: 1) факти, що підлягають встановленню, повинні мати юридичне

значення, тобто від них мають залежати виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян. Для визначення юридичного характеру факту потрібно з'ясувати мету встановлення; 2) встановлення факту не пов'язується з подальшим вирішенням спору про право. Якщо під час розгляду справи про встановлення факту заінтересованими особами буде заявлений спір про право або суд сам дійде висновку, що у цій справі встановлення факту пов'язане з необхідністю вирішення в судовому порядку спору про право, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює цим особам, що вони вправі подати позов на загальних підставах; 3) заявник не має іншої можливості одержати чи відновити документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення. Для цього заявник разом із заявою про встановлення факту подає докази на підтвердження того, що до її пред'явлення він звертався до відповідних організацій за одержанням документа, який посвідчував би такий факт, але йому в цьому було відмовлено із зазначенням причин відмови (відсутність архіву, відсутність запису в актах цивільного стану тощо); 4) чинним законодавством не передбачено іншого позасудового порядку встановлення юридичних фактів» (Постанови Верховного Суду від 10 квітня 2019 року № 320/948/18; від 30 січня 2022 року № 287/167/18-ц).

Отже, розглядаючи вище наведенні умови необхідно зазначити:

По-перше, це повинні бути не просто юридичні факти, а саме факти, що мають юридичне значення. Законодавець у ч. 1 ст. 315 ЦПК України визначає, які саме справи можуть розглядатись у порядку окремого провадження та до них відносить:

«1) родинних відносин між фізичними особами;

2) перебування фізичної особи на утриманні;

3) каліцтва, якщо це потрібно для призначення пенсії або одержання допомоги по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню;

4) реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення;

5) проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу;

6) належності правовстановлюючих документів особі, прізвище, ім'я, по батькові, місце і час народження якої, що зазначені в документі, не збігаються з прізвищем, ім'ям, по батькові, місцем і часом народження цієї особи, зазначеним у свідоцтві про народження або в паспорті;

7) народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження;

8) смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті;

9) смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» [5].

Крім того такий перелік не є вичерпним, у цивільному судочинстві в порядку окремого провадження можуть розглядатись й «інші факти, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб, якщо законом не визначено іншого порядку їх встановлення». Таке положення міститься також в абз. 2 п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31.03.1995 року «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» та зазначається, що «за наявності зазначених умов суд може встановлювати й інші факти, що мають юридичне значення, наприклад, факти визнання батьківства щодо дітей, які народилися до 1 жовтня 1968 року; батьківства; реєстрації батьківства; факти прийняття спадщини, встановлення місця відкриття спадщини та фактів володіння будівлею на праві приватної власності». Факт родинних відносин між фізичними особами може встановлюватись за правилами окремого провадження, коли цей факт породжує для заявника правові наслідки. Наприклад, встановлення факту родинних відносин може бути необхідне заявнику для реалізації спадкових прав за законом, за правом представлення або за

правом на обов'язкову частку у спадщині (ст.ст. 1258–1265, ст. 1266, ст. 1241 ЦК України).

У порядку окремого провадження «...може бути встановлений факт недостовірності інформації на підставі абз. 3 ч. 4 ст. 277 ЦК України, якщо особа, яка поширила недостовірну інформацію, достовірно невідома», до такого висновку прийшов Верховний Суд у своїй постанові у справі № 504/4099/16-ц від 11 грудня 2023 року [6].

У цивільному судочинстві в порядку окремого провадження може розглядатись факт, щодо вимушеного переселення осіб, що відбулось саме внаслідок збройної агресії РФ (постанова ВС від 22 березня 2023 року, справа 207/1523/22). Також, Верховний Суд у постанові № 524/2722/23 від 08 листопада 2023 року зазначив, що «...у порядку окремого провадження може бути встановлений факт вимушеного переселення особи з окупованої території України задля уникнення загрози життю, здоров'ю, порушення свободи, особистих прав на свободу пересування, вираження думки, майнових прав, права на судовий захист на окупованій території саме в результаті збройної агресії російської федерації, метою якої є визначення статусу заявника як особи, що перебуває під захистом Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року з відповідними правовими наслідками» [7].

Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 318 ЦПК України законодавець також вимагає від заявника, у заяві про встановлення факту, що має юридичне значення, вказати мету його встановлення, тобто довести, що факт, який він просить встановити, має саме для нього юридичне значення та забезпечить охорону його інтересів шляхом створення умов для здійснення суб'єктивних прав на підставі рішення суду. Отже, як вже зазначалось, факти, що встановлюються у судовому порядку, повинні мати юридичне значення, а саме від цих фактів мають залежати виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб. Крім того повинна бути встановлена мета, саме для чого цей факт необхідно встановити, «оскільки один і той самий факт для певних осіб і для певної мети може

мати юридичне значення, а для інших осіб та для іншої мети – ні» [8, с. 523]. Необхідно звернути увагу, що така мета повинна мати правовий характер.

По-друге встановлення факту не пов'язується з подальшим вирішенням спору про право. Це обумовлено закріпленням ч. 6 ст. 294 ЦПК України загальним правилом, згідно з яким у випадку виникнення під час розгляду справи у порядку окремого провадження спору про право, суд має залишити заяву без розгляду і роз'яснити заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах. Таке положення пов'язано з правовою природою розгляду справ окремого провадження, оскільки у справах окремого провадження відсутній спір. Однак, як справедливо зазначають науковці, «для встановлення факту, що має юридичне значення, важливо не тільки, щоб на момент судового розгляду не було спору щодо певних фактів, а й щоб такий встановлений судом факт не породжував спору у майбутньому. Якщо під час розгляду справи про встановлення факту заінтересованими особами буде заявлений спір про право або суд сам дійде висновку, що у цій справі встановлення факту пов'язане з необхідністю вирішення в судовому порядку спору про право, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює цим особам, що вони вправі подати позов на загальних підставах. Якщо встановлення певного факту є підставою для похідної позовної вимоги, заявляти у якості самостійної позовної вимоги про встановлення юридичного факту – не потрібно» [8, с. 523].

З цього приводу є постанова Верховного Суду в якій зазначено, що «висновки судів першої та апеляційної інстанцій про задоволення позовної вимоги про встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу у справі позовного провадження про поділ майна подружжя є помилковими, у задоволенні позову в цій частині слід відмовити. Обґрунтування позиції суду щодо підтвердження чи спростування факту спільного проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу у справах позовного провадження має бути наведено у мотивувальній частині рішення. У ній, зокрема, мають бути зазна-

чені фактичні обставини, встановлені судом, та зміст спірних правовідносин, з посиланням на докази, на підставі яких встановлені відповідні обставини. В резолютивній частині рішення у справах позовного провадження суд має зробити висновок про задоволення позову чи про відмову в позові повністю або частково щодо кожної з заявлених вимог. Вимоги про встановлення юридичного факту не є вимогами, які забезпечують ефективний захист прав у справах про поділ майна подружжя, а лише підставою для вирішення такої справи» [9].

По-третє особа, яка звертається до суду з заявою про встановлення факту, що має юридичне значення, якщо не має жодної іншої можливості встановити такий факт. Так, наприклад, якщо особа не може підтвердити родинні зв'язки, для вступу у спадок у зв'язку з розбіжностями у відповідних документах, які посвідчують такий факт. У такому випадку відповідно до норм законодавства вона звертається з заявою до державних органів реєстрації актів цивільного стану, а у випадку, якщо орган не може видати такий документ, який посвідчує такий факт, то тільки тоді особа має право на звернення до суду за встановленням такого факту. Відповідно до п. 2 ч. 1 Ст. 318 ЦПК України заявник разом із заявою про встановлення факту, що має юридичне значення подає докази, що підтверджують неможливість одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт іншим шляхом.

По-четверте, якщо чинне законодавство не передбачає іншого позасудового порядку встановлення фактів, що мають юридичне значення. З цього приводу слушною є судова практика, а саме у постанові Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду справи № 490/6057/19-ц від 05 грудня 2022 року (провадження № 61-18514сво21) суд прийшов до висновку, що «встановлення факту, що має юридичне значення, щодо загибелі військовослужбовця під час захисту Батьківщини внаслідок збройної агресії рф проти України можливе лише у судовому порядку, оскільки законодавець не визначив іншого, позасудового способу встановлення причинно-наслідкового зв'язку

між смертю військовослужбовця та військовою агресією рф» [10].

Також необхідно зазначити, що не всі факти можуть бути встановлені в судовому порядку, наприклад, факт про підтвердження трудового стажу, оскільки відповідно до п. 2 постанови Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1993 р. № 637 «Про затвердження Порядку підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній» «у разі коли документи про трудовий стаж не збереглися, підтвердження такого стажу здійснюється органами Пенсійного фонду на підставі показань свідків» [11].

Частина 3 ст. 315 ЦПК України передбачає перелік справ, що не підлягають судовому розгляду в окремому провадженні, а саме : «справи про встановлення факту належності особі паспорта, військового квитка, квитка про членство в об'єднанні громадян, а також свідоцтв, що їх видають органи державної реєстрації актів цивільного стану».

Разом з тим, не підлягає встановленню за правилами окремого провадження факт підтвердження права на жите приміщення або на його обмін. У разі відмови в задоволенні вимог про визнання права на жилу площу або на її обмін заінтересована особа має право звернутися до суду з відповідним позовом (п. 7 постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31 березня 1995 р. «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення»).

Також необхідно зазначити, що у зв'язку з введенням воєнного стану в Україні виникла необхідність звернення осіб за захистом своїх прав пов'язаних з таким станом, що сприяло необхідності встановлення й інших юридичних фактів у судовому порядку. Однак не всі справи про встановлення юридичного факту можуть розглядатись у цивільному судочинстві в порядку окремого провадження. Так, наприклад, Верховний Суд у постанові № 953/2790/23 від 31 січня 2024 року зазначає про неможливість у порядку окремого провадження розгляду справ «...про встановлення факту незаконного позбавлення свободи учасниками незаконного збройного формування так званої днр та утримання в незакон-

них місцях несвободи. Встановлення факту перебування у полоні окупаційних органів фактично має на меті встановлення обставин злочину (подія, склад та суб'єкти), що підлягає встановленню лише в межах кримінального провадження. Суд цивільної юрисдикції не може перевіряти та надавати оцінку обставинам, які підлягають встановленню» [12].

В іншій постанові Верховного суду № 953/2790/23 від 31 січня 2024 року зазначається «...про неможливість розгляду справ

про встановлення факту групи інвалідності та часу її настання, непридатності до військової служби з виключенням з військового обліку» [13] тощо.

Висновки. Здійснивши аналіз доктрин права, норм законодавства та судової практики необхідно зазначити, що у цивільному судочинстві в порядку окремого провадження можуть розглядатись тільки факти, що мають юридичне значення відповідно до вище наведених умов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Окреме провадження в цивільному процесі України : Навч. посіб. / Під ред. Р.М. Мінченко. О. : Фенікс, 2010. С. 224.
2. Кашперська Т. Ц. Окреме провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Т. Ц. Кашперська. Київ, 2015. 194 с.
3. Комаров В. В. Вступ до курсу «Цивільний процес»: Лекція. В. В. Комаров. Право України. 2011. № 10. С. 120–152.
4. Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення : постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31.03.1995 року. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95>
5. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1618-15>.
6. Постанова у справі № 504/4099/16-ц від 11 грудня 2023 року : Верховний Суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115750120>.
7. Постанова у справі № 524/2722/23 від 08 листопада 2023 року : Верховний Суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114834990>.
8. Розгляд окремих категорій справ у цивільному судочинстві: підруч. / Н.Ю. Голубєва, І.В. Андронов, Н.В. Волкова та ін.; за ред. Н.Ю. Голубєвої. Одеса : Фенікс, 2024. 592 с.
9. Постанова у справі № 523/14489/15-ц від 23 січня 2024 року : Верховний Суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116920101>.
10. Постанова № 490/6057/19 від 05 грудня 2022 року : Верховний Суд. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/107963201>.
11. Про затвердження Порядку підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній : Постанова Кабінету міністрів України від 12 серпня 1993 р. N 637. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/637-93-%D0%BF/print1469016914166456>
12. Постанова у справі № 233/61/23 від 20 березня 2024 року : Верховний Суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117849480>.
13. Постанова у справі № 953/2790/23 від 31 січня 2024 року : Верховний Суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117015403>.